

*Birinci Dönem TBMM'de Sultan II. Abdülhamit Algısı**

Uğur ÜÇÜNCÜ

Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

E-Mail: uucuncu@ktu.edu.tr

Geliş Tarihi: 23.09.2019 Kabul Tarihi: 07.11.2019

ÖZ

ÜÇÜNCÜ, Uğur, **Birinci Dönem TBMM'de Sultan II. Abdülhamit Algısı**, CTAD, Yıl 15, Sayı 30 (Güz 2019), s. 289-307.

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul resmen işgal edilmiş, 18 Mart'ta Osmanlı Mebusân Meclisi basılmıştı. İstanbul'un işgali ve Meclisin basılması Osmanlı Devleti'ni fiilen sona erdirmişti. Bu gelişmeler, Anadolu'da yeni bir meclisin açılmasına meşruiyet kazandırmıştı. Yapılan seçimler neticesinde oluşan TBMM, Ankara'da 23 Nisan 1920 Cuma günü açılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanı olmuş, Mayıs ayının başında ise TBMM Hükümeti kurulmuştu. Birinci Dönem TBMM, Millî Mücadeleyi yürütmüş, başarıya ulaştırmış, gazi bir Meclistir. Birinci Dönem TBMM'nin bir özelliği de adeta bütün Türkiye'yi temsil etmesidir. Öyle ki Mecliste, 115 memur ve emekli, 61 hoca, 51 asker, 26 çiftçi, 37 tüccar, 49 avukat, 51 hekim, 8 şeyh, 6 gazeteci, 5 ağa, 5 aşiret reisi ve 2 mühendis vardır. TBMM'de düşünce farklılıkları da bulunmaktaydı. Fakat bütün mebusların ana amacı Türk Millî Mücadelesini başarıya ulaştırmaktı.

Türkiye adında yeni bir devlet kuran Birinci Dönem TBMM, Türk tarihi için oldukça önemlidir. TBMM'de, Osmanlı Devleti ve yöneticileri hakkındaki bakış açısı ise net değildir. Zira geçiş süreci mahiyetindeki bu dönemde özellikle muhafazakâr mebusların Saltanat ve Hilafet algısı değişkendir. Bununla beraber Birinci Dönem TBMM'de

---

* Bu çalışma 2018'de Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamit ve Dönemi Uluslararası Kongresinde sunulmuş tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

Osmanlı Devleti'nin son sürecindeki en etkili sultanların başında gelen II. Abdülhamit'e bakış daha belirgindir. Bunun en önemli sebebi, 1909'da iktidardan düşürülmesinden 1918'de ölümüne kadar geçen süreçteki siyasal iktidarların, aydınların ve özellikle basının kamuoyunda oluşturduğu olumsuz II. Abdülhamit algısıdır.

Bu çalışma, TBMM'nin büyük çoğunluğunun II. Abdülhamit ve Devrine dair aleyhte algıya sahip olduğunu göstermiştir. Bununla beraber aleyhte algıya sahip olanların neredeyse tamamı Abdülhamit'in ismini anarken saygılı olmuşlardır. Abdülhamit Dönemine dair algı ise çok olumsuzdur. Abdülhamit ve Dönemine dair olumlu veya tarafsız algı az olmakla beraber beklenenden de fazladır.

Anahtar Kelimeler: TBMM, II. Abdülhamit, Algı, Osmanlı Devleti.

ABSTRACT

ÜÇÜNCÜ, Uğur, **Perception on Sultan Abdulhamit II in the First Period of the Turkish Grand National Assembly**, CTAD, Year 15, Issue 30 (Fall 2019), pp. 289-307.

Istanbul was officially occupied on March 16, 1920 and the Ottoman Parliamentary Assembly was raided on March 18. The occupation of Istanbul and the raiding of the Parliament ended de facto the Ottoman Empire. These developments gave legitimacy to the opening of a new parliament in Anatolia. As a result of the elections, the Turkish Grand National Assembly (TGNA) was opened in Ankara on April 23, 1920. Mustafa Kemal Pasha became the Speaker of the Assembly and the Government of the Parliament was established at the beginning of May. The First Period of TGNA was a veteran parliament, which carried out and succeeded the National Struggle. A feature of the First Period of TGNA was its representing almost all of Turkey. There were 115 public officers and retired people, 61 hodjas, 51 soldiers, 26 farmers, 37 merchants, 49 advocates, 51 physicians, 8 sheikhs, 6 journalists, 5 aghas, 5 tribesmen and 2 engineers in the Parliament. There were differences of opinion in TGNA. However, the main aim of all deputies was to achieve the Turkish National Struggle.

The First Period of TGNA which established a new State called Turkey is very important for the Turkish history. In TGNA, the point of view regarding the Ottoman State and its Government was not clear. For especially the conservative deputies' perception of Sultanate and Caliphate was variable in this period of transitional process. However, the perspective for Abdulhamit II, who was one of the most influential Sultans in the last period of the Ottoman Empire, was more apparent in the first period of TGNA. The most important reason for this was the negative perception for Abdulhamit II formed in the public opinion by the political powers, intellectuals, and especially the press from his fall from power in 1909 until his death in 1918.

This study has proved that the great majority of TGNA had a negative perception about Abdulhamit II and his period. However, almost all those who had the negative perception was respectful when referring to Abdulhamit II. The perception of Abdulhamit II Period was very negative. The positive or neutral perception for Abdulhamit II and his period were less, but more than expected.

Keywords: Turkish Grand National Assembly, Abdulhamit II, Perception, Ottoman State

Giriş

Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Mebusân Meclisi Padişah Vahdettin tarafından 21 Aralık 1918'de feshedilmiştir.¹ İtilaf Devletlerinin haksız işgalleri ve Meclis kontrolünden mahrum İstanbul Hükümetlerinin yetersizliği karşısında millet, Millî Mücadeleyi başlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini üstlendiği Millî Mücadele hızla ivme kazanmıştır. Yapılan Erzurum ve Sivas Kongrelerinde acilen Mebusân Meclisi'nin açılması kararı alınmıştır.² Amasya görüşmelerinde İstanbul Hükümeti temsilcisi Salih Paşa'ya Meclis'in açılması kabul ettirilmiştir.³ Tüm memlekette yapılan seçimler neticesinde Son Osmanlı Mebusân Meclisi, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanmıştır. Millî Mücadele'nin siyasi programı olacak Misâk-ı Millî, 28 Ocak 1920 tarihinde gizli bir toplantıda "*Ahd-ı Millî Beyannamesi*" adıyla kabul edilmiştir.⁴ Misâk-ı Millî Programı 18 Şubat 1920 tarihinde tüm dünyaya duyurulmuştur. Bu Programla Türklerin bağımsız bir devlet olarak kalacağı, işgallerin kabul edilmeyeceği ilan edilmiştir. Meclisin Misâk-ı Millîyi ilan etmesi İtilaf Devletlerini harekete geçirmiştir.⁵

16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edilmiş, 18 Mart'ta ise Osmanlı Mebusân Meclisi basılmıştır.⁶ Bu olaylar üzerine Mustafa Kemal Paşa, olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin açılması için girişimlerini başlatmıştır.⁷ Seçimler neticesinde TBMM Ankara'da 23 Nisan 1920'de açılmıştır.⁸ Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanlığına seçilmiş, Mayıs ayının başında Hükümet kurulmuştur. TBMM'nin amacı Hilafet, Saltanat, vatan ve milletin kurtuluşu olarak gösterilmişti.⁹ Birinci Dönem TBMM mebusları halkın tamamını temsil etmesi açısından önceki meclislerden farklı idi.¹⁰ TBMM'de Birinci ve İkinci

¹ Uğur Üçüncü, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk Şehit Milletvekilleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, III/12, Yaz 2010, s. 432.

² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997, s. 161.

³ Atatürk, *age.*, s. 167.

⁴ Uğur Üçüncü, "Son Osmanlı Mebusân Meclisinde Sivas Mebusları", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, Ed: Şeref Boyraz, C.1, Sivas, 2007, s. 641.

⁵ Üçüncü, "Sivas Mebusları", s. 641-642.

⁶ *Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi* (İçtima-ı Fevkalâde), C. 1, TBMM Basımevi, Ankara, 1992, s. 496.

⁷ Cemil Özgül, *Heyet-i Temsilîye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989, s. 156.

⁸ "Büyük Millet Meclisi", *Hâkimiyet-i Millîye*, 28 Nisan 1336/ 28 Nisan 1920, No: 25, s. 1.

⁹ Samet Ağaoglu, *Kuvâ-yi Millîye Ruhu*, İstanbul, 1973, s. 291.

¹⁰ Yakup Kadri, "Büyük Millet Meclisi", *Devrin Yazıcılarının Kalemîyle Milli Mücadele ve Gazî Mustafa Kemal*, C. 2, Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün v.d., Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1981, s. 630-631; Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s. 171-172.

Gruplar şeklinde fikir ayrılıkları görülse de bütün mebuslar: Millî Mücadele'yi başarıya ulaştırmak, Meclisin haklarını korumak, Hükümeti kontrol etmek, millî iradenin otoritesini daima yüksek ve canlı tutmak gibi ana hedeflerde birleşmişlerdi.¹¹

Millî Mücadeleyi başarıya ulaştıran Birinci Dönem TBMM, aynı zamanda bir geçiş dönemini temsil etmiştir. İçerisinde farklı sınıflara mensup mebusların düşüncelerinde de çeşitlilik beraberinde gelmiştir. Peki, Birinci Dönem TBMM'de Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin en etkili Padişahlarından II. Abdülhamit'e ve Devrine bakış açısı nasıldı? Büyük çoğunluğu II. Abdülhamit'e karşı Meşrutiyet'in ilanını sağlayan İttihatçılar veya onların destekçilerinden oluşan mebuslar, beklenildiği gibi II. Abdülhamit ve Devrine dair olumsuz bir algı içerisinde miydiler? Söylemleri ne minvaldeydi? Abdülhamit ve Dönemine dair olumlu algı veya en azından tarafsız bir bakış var mıydı? Çalışmada TBMM tutanakları kullanılarak bu soruların yanıtları aranacaktır. Kuvvetle muhtemeldir ki mebusların söylemleri olumsuz II. Abdülhamit algısını gösterecektir. Otoriter olarak anılan Abdülhamit portresinden özgürlüğe geçiş söyleminin fazlaca işlendiği öngörülmektedir. Öte yandan bu çalışmada II. Abdülhamit'in idare anlayışının TBMM Hükümeti yönetimindeki etkileri de takip edilecektir. Hal böyle iken Birinci Dönem TBMM'de II. Abdülhamit'e dair olumlu algının az da olsa bulunduğu varsayılmaktadır.

Birinci Dönem TBMM'de Sultan II. Abdülhamit ve Dönemi Algısı

Çalışmada TBMM'de II. Abdülhamit hakkında algı verilere dayanılarak lehte, aleyhte ve tarafsız algı olarak üç başlık şeklinde tasnif edilmiştir.

II. Abdülhamit Aleyhinde Algı

Bu başlık altında öncelikle mebusların TBMM'de Abdülhamit ve dönemi hakkında yaptıkları konuşmalardaki olumsuz söylem üzerinde durulmuştur. Ardından II. Abdülhamit hakkında geçen ifadeler tasnif edilerek idare anlayışı, hukuk, eğitim, ekonomi, ordu, hafiye teşkilatı şeklinde alt başlıklarla ele alınmıştır.

TBMM'de II. Abdülhamit'in ismine dair olumsuz söylem çok fazla değildir. Bununla beraber bu söylemler hakaret şeklindedir. Lazistan Mebusu Abidin Bey, Abdülhamit'i "*zalim*" olarak anmışken¹², Antalya Mebusu Rasih Efendi "*melun*" ifadesini kullanmıştır.¹³

II. Abdülhamit Dönemine karşı olumsuz bakış ise çok daha fazladır. Mebusların çoğu, o dönemi "*İstibdat Devri*" olarak görmüştür. Ankara Mebusu

¹¹ Ağaoglu, *age.*, s. 62.

¹² TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.11, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s. 253.

¹³ TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.25, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s. 416.

ve TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Burdur Mebusu İsmail Suphi Soysallıoğlu, İçel Mebusu Ali Sabri, Bolu Mebusu Tunalı Hilmi, Kütahya Mebusu Ragıp, Antalya Mebusu Rasih, Malatya Mebusu Lütfi Beyler ve Siirt Mebusu Mustafa Sabri Efendi, II. Abdülhamit Devrini istibdat olarak gören ve tanımlayan mebuslardandır.¹⁴

İstibdat Devri dışında Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi, II. Abdülhamit Devrini “*menfur*” olarak tanımlamıştır.¹⁵ Malatya Mebusu Lütfi Bey, “*Hükümet-i müstebide*” şeklinde anmıştır.¹⁶ Bolu Mebusu Tunalı Hilmi ise “*esfel*” tabirini kullanmıştır.¹⁷

TBMM’de II. Abdülhamit’e olumlu söylemde bulunulduğunda bazı mebuslar itirazda bulunmuşlardır. Antalya Mebusu Rasih Efendi, Karahisar-ı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü ve Tunalı Hilmi Beyler bu itirazların başını çeken mebuslar olmuşlardır.¹⁸

Abdülhamit’in ismiyle ve Devriyle ilgili farklı söylemlere dair en güzel örnek Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey’e aittir. O, II. Abdülhamit Devrinin “*meşum ve dar bir devir*” olarak görüldüğünü belirtmişken; ismini anarken “*Hakan-ı mağfur Abdülhamid Han*” ifadesini kullanmayı seçmiştir.¹⁹

İdare Anlayışı

Birinci Dönem TBMM’de II. Abdülhamit’in idare anlayışına dair algının ortaya konulabilmesini sağlayabilecek çok sayıda ifadeye rastlanılmıştır. Neredeyse bütün söylemler II. Abdülhamit’in idaresinin olumsuz olduğuna dairdir. Hatta içinde bulunulan idare zafiyetinin sebebini dahi II. Abdülhamit’e bağlayanlar olmuştur. Burdur Mebusu İsmail Suphi Soysallı, içinde bulunulan zamandaki kötü idareyi Abdülhamit Devrinde iyi kadroların yetiştirilememesine ve Avrupa taklitçiliği yapılmasına bağlamıştır. Ona göre II. Abdülhamit Devrinde adalet, hakkıyla tatbik edilememiştir. II. Abdülhamit’in şahsi emelleri, 1876’da ilan edilen Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasiyi sonuçsuz bırakmıştır. Basit ve taklitçi bir Avrupalılaşmaya gidilmiştir. Taklit ile memurlar değiştirilmiş, jandarma, şura, nafia vesaire yapılmıştır. Bundan dolayı memleketin kötü idare

¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.14, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s. 434; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s. 64-65, 92, 179; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.4, TBMM Matbaası, Ankara, 1981, s. 39; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.5, TBMM Matbaası, Ankara, 1981, s. 435; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.6, TBMM Matbaası, Ankara, 1943, s. 29.

¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.26, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 401.

¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.19, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 325.

¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.19, s. 398.

¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C.25, s.416; TBMM Zabıt Ceridesi, C.19, s. 398.

¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.18, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 257.

hastalığına çare bulunamamıştır. Meşrutiyet Devrinde ise Hükümetin idaresine dair ıslahatlar yapılmak istendiyse de bir sonuca varılamamıştır. İsmail Suphi Bey, bunun sebebini Abdülhamit Devrine bağlamıştır.²⁰

II. Abdülhamit idaresinde, işin ehline verilmediğini, bu nedenle Devletin ve milletin zarara uğradığı iddia edilmiştir. 25 Aralık 1920'de Karahisar-ı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey'in şimendifer malzemesi satın alınması için Meclise sorulmadan sadece Hükümet kararıyla İtalya'ya gönderilen iki mebus için verdiği soru önergesi görüşmelerinde Konya Mebusu Vehbi Efendi, uygulamayı II. Abdülhamit Devri'ne benzetmiştir. O devirde Harbiye Nezaretinin silah ve cephane gibi ihtiyaçlarına Bahriye Nezaretinden, Bahriye Nezaretinin vapur, vesaire gibi ihtiyaçlarına ise Harbiye'den iki kişinin gittiğini ileri sürmüştür.²¹ Vehbi Bey, bu durumun terzi olan birine anahtar yaptırmak, çilingir olan birine ise elbise diktirmek gibi olduğunu belirterek II. Abdülhamit devrinde işin ehline verilmediğini savunmuştur.²² Vehbi Efendi, II. Abdülhamit Devrindeki bu uygulamanın halen devam ettirildiğini savunmuştur. İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey ise Vehbi Efendi'nin II. Abdülhamit Devri benzetmesinden üzüntü duyduğunu belirtmiştir.²³

II. Abdülhamit Devri'nde özellikle memuriyet hayatında iltimas ve adam kayırmacılığın zirveye ulaştığına dair görüşler beyan edilmiştir. 01 Nisan 1922'de İzmit Mebusu Abdullah Efendi, II. Abdülhamit zamanında saraya yakın olanların vali, mutasarrıf ve kaymakam gibi önemli memurluklara getirildiklerini ileri sürmüştür.²⁴ Karahisar-ı Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey ise İstibdat Devri'nde aşçıların dahi vali yapıldığını belirtmiştir.²⁵

II. Abdülhamit'in halk aleyhinde baskı kuran suçluları himaye ettiği iddia edilmiştir. Hıyanet-i Vatanîye suçundan mahkûm Yenişehirli Ethem Paşa'nın kalan süresinin affına dair kanun layihası görüşmelerinde Karasi Mebusu Hasan Basri Bey, Ethem Paşa'nın Abdülhamit zamanından beri, daima fakirleri ezmiş, işgalci Yunanlıları karşılamış biri olarak asla affedilemeyeceğini savunmuştur.²⁶ Lazistan Mebusu Abidin Bey ise, Ethem Paşa'nın milleti felaketlere sürüklediğini Abdülhamit'in ve onun gibi "*zalimlerin vasıta-i melaneti*" olduğunu söylemiştir.²⁷

²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C.5, s. 407-408.

²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7, s. 13.

²² TBMM Zabıt Ceridesi, C.7, s. 14.

²³ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7, s. 15.

²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C.18, s. 456.

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C.19, s. 398.

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C.13, s. 252.

²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.13, s. 253.

II. Abdülhamit Devrinin kan ve gözyaşı olduğuna dair algı dikkat çekmiştir. Öyle ki askeriye resmî yollarla silah alınmasının dahi ölümle sonuçlanacağını düşünen mebuslar olmuştur. 25 Aralık 1920'de Konya Mebusu Vehbi Efendi: “*Abdülhamit zamanında Harbiye Nezaretine fişek ve mavzer alınacak olursa...*” ifadesini kullanınca Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey araya girerek: “*Allah rahmet etsin*” ifadesiyle neticenin kötü olacağını haykırmıştır.²⁸

Mecliste büyük çoğunluk II. Abdülhamit'in idare anlayışını İstibdat Devri olarak tanımlamıştır.²⁹ Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey, Abdülhamit'in tam anlamıyla istibdat yönetimini 30 yılda kurabildiğini ifade etmiştir.³⁰ Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya göre ise II. Abdülhamit'in istibdadı çok daha önceden başlamıştır. Onun temel dayanağı Kanun-i Esasidir. Kanun-i Esasi yabancıların arzularını geçici süreliğine sona erdirmek ve II. Abdülhamit'in istibdat yönetimine uygun bir tarzda yazılmıştır. II. Abdülhamit, Kanun-i Esasiyi kullanarak 33 sene milleti köle gibi kullanmıştır. Anayasadan aldığı hakla Mebusân Meclisini dağıtmış, güç ve yetkileri kendisinde toplamış, istişare dahi yapmamıştır.³¹ Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, II. Abdülhamit Devrinde her kim hürriyet kelimesini kullanırsa hapis ve tevkif edildiğini iddia etmiştir.³² Menteşe Mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey'e göre II. Abdülhamit, milletin hâkimiyetini ve hürriyetini engellemiştir.³³ Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi 17 Ocak 1923'te yaptığı konuşmada Abdülhamit Devrinin hürriyetin, adaletin olmadığını ve aydınların sürüldüğü bir süreç olduğunu belirtmiştir.³⁴

Basın üzerinde istibdat uygulanarak fikirlere zincir vurulmaya çalışıldığına inanılmıştır. 15 Nisan 1923'te İzmit Mebusu Sırrı Bey, Abdülhamit Döneminde, Anayasada basın özgürlüğünün kanunlar ölçüsünde serbest olduğu ifade edilmekle birlikte özgürlüğün sadece lafta kaldığını belirtmiştir.³⁵ 29 Ocak 1923'te Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey de Abdülhamit Döneminde fikrin zincirlenmeye çalışıldığını fakat başarılı olunamadığını belirtmiştir.³⁶

İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey, köylünün henüz ileri seviyede olmadığına dair görüşün II. Abdülhamit Dönemine ait olduğunu savunmuştur. Ona göre 33

²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7, s. 15.

²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.2, s. 64-65, 92, 179; TBMM Zabıt Ceridesi, C.4, s.39; TBMM Zabıt Ceridesi, C.5, s. 435; TBMM Zabıt Ceridesi, C.6, s.29; TBMM Zabıt Ceridesi, C.19, s.325.

³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C.18, s. 69.

³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.14, s. 434.

³² TBMM Zabıt Ceridesi, C.27, s. 436.

³³ TBMM Zabıt Ceridesi, C.22, s. 598.

³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C.26, s. 401.

³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C.29, s. 187.

³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C.27, s. 50.

yıllık Abdülhamit istibdadında halka hürriyet layık görülmemiştir. Halk esir sürüleri gibi baskıyla yönetilmiştir. Bu nedenle hakkını halk değil aydınlar aramıştır. Zira bu durum 1908 Meşrutiyetinde görülmüştür.³⁷

II. Abdülhamit Devrinde sosyal cemiyetlere izin verilmediği vurgulanmıştır. Kütahya Mebusu Ragıp Bey, 18 Kasım 1920’de yaptığı konuşmada, o devirde toplantı ve cemiyetlerin yasak olduğunu, ancak Meşrutiyetle birlikte meslek cemiyetlerinin açıldığını belirtmiştir.³⁸

Millî Mücadele yıllarında kötü idareciler, halka baskı yapanlar II. Abdülhamit’e benzetilmiş, ya da o devirde yetiştiklerine vurgu yapılmıştır. 1921 yılı bütçesi gizli celse görüşmelerinde Kastamonu Mebusu Abdulkadir Kemali Bey, yaptığı konuşmada özellikle jandarma ve zaptiye teşkilatında haksızlıklar, ırza ve mala tecavüzler olduğunu ileri sürmüştür. Adeta her tarafta Abdülhamitler türediğini belirtmiştir.³⁹ Antalya Mebusu Rasih Bey ise Konya İsyanının yayılmasında İstanbul Hükümetinin vali ve idarecilerinin suiistimallerinin önemli olduğunu belirtmiştir. Onların İstibdat Devrinde yetiştiklerini o devrin anlayışıyla ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini ifade etmiştir.⁴⁰

Mecliste bir daha istibdada dönülmeyeceğine, olası durumlara ihtilalci ruhun canlı tutulmasına dair bir görüş de dikkat çekmiştir. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey: “1908’de istibdadı yıkanan bir koca Atıf’ın küçük bir kurşunu idi. Biz ne kadar ihtilalci çıkarırsak zafer bizde olacaktır” demiştir.⁴¹

Diğer taraftan II. Abdülhamit’in baskıcı yönetimine karşı çıktıklarını ve bunun bedelini farklı şekillerde ödemiş olduklarını iddia edenler, o tecrübelerini şeref olarak telakki etmişlerdir. 25 Aralık 1920’de Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa, II. Abdülhamit devrinde 16 yıl dağlarda mücadele ettiğini, bunun şerefinin muhafaza edilmesini istemiştir.⁴² 15 Nisan 1923’te İzmit Mebusu Sırrı Bey ise, II. Abdülhamit zamanında 10 yıl hapis yattığını, hürriyetin değerini iyi bildiğini belirtmiştir.⁴³

Hukuk

TBMM’de II. Abdülhamit aleyhinde algıya sahip mebuslar, o dönemde adaletin olmadığına inanmıştır. Kırşehir Mebusu Müfit Bey, 27 Eylül 1922’de

³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.13, s. 16.

³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C.5, s. 435.

³⁹ GCZC, C.2, s. 64.

⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C.2, s. 64-65.

⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.4, s. 39.

⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, C.7, s. 17.

⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, C.29, s. 187.

yaptığı bir konuşmada, Abdülhamit Döneminde ceza hâkimlerinin tarafsız olamadıklarını iddia etmiştir.⁴⁴ İzmit Mebusu Sırrı Bey, anayasada basın özgürlüğünün kanunlar ölçüsünde serbest olduğu ifade edilmekle birlikte özgürlüğün sadece lafta kaldığını belirtmiştir.⁴⁵

II. Abdülhamit Devrinde yapılan afların olumlu sonuçlanmadığı savunulmuştur. 04 Ekim 1921'de ismi verilmeyen bir mebus, gizli celsede yaptığı konuşmada II. Abdülhamit Devrinden beri yapılan afların geçici tedbirler olduğunu, memlekete çok tahribat yaptığını ifade etmiştir.⁴⁶

O dönemde uygulanan şer'i cezalar eleştiri konusu olmuştur. Kütahya Mebusu Haydar Bey, Sıhhiye Encümeninin içki yasağına aykırı hareket edenlere talep ettiği yaptırımını, Abdülhamit zamanındaki tımarhane ve serseri kanunlarındaki darp cezalarına benzetmiştir. Onun şeri hükümler noktasındaki ceza uygulamalarını eleştirmesi Kayseri Mebusu Remzi Bey tarafından sert şekilde tenkit edilmiştir.⁴⁷

II. Abdülhamit Döneminin kanunlarının halen sürdürüldüğüne dair görüşler beyan edilmiştir. Kastamonu Mebusu Abdulkadir Kemali Bey, 10 Şubat 1923'te yaptığı bir konuşmada bu düşüncüyü savunmuştur. Ona göre mevcut Ceza Kanununda Abdülhamit Devrindeki gibi hâkimiyetin millete verilmesine dair bir madde yoktur.⁴⁸ Ayrıca kanunların millete danışılmadan yapıldığı vurgulanmıştır. 15 Temmuz 1922'deki görüşmelerde Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, kanunları milletin yapması gerektiğini, çünkü milletin hâkim olduğunu belirttikten sonra: "*Abdülhamid Kuranı bile ayaklar altına aldı*" ifadesini kullanmıştır.⁴⁹

Eğitim

TBMM'de II. Abdülhamit aleyhinde algıya sahip mebuslar o dönemdeki eğitim sistemini eleştiri konusu yapmışlardır. Trabzon Mebusu Hüsrev Bey, medreselerin bozulması sürecini II. Abdülhamit'le başlatmıştır. 1892 yılına kadar medreselerin gerçekten övünç kaynağı olduğunu belirtmiştir. Ona göre 1892'den sonra "*Sultan Hamid'in evhamı yüzünden İstanbul'da öğrenciler toplanmasını diye*" medreseler Anadolu'ya taşınmıştır. Bu uygulamayla birlikte medreseler faydalı müessese olmaktan çıkmıştır.⁵⁰ 28 Temmuz 1922'de ise Hakkari Mebusu Mazhar Müfit Bey, yaptığı konuşmada medreselerin bozulmasının Abdülhamit

⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C.27, s. 208.

⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C.29, s. 187.

⁴⁶ GCZC, C.2, s. 268.

⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.2, s. 199.

⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C.27, s. 269.

⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.21, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 395.

⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C.7, s. 448.

zamanında zirve yaptığını ileri sürmüştür. Öyle ki öğrencilerin icazet almadan hocalık yapmaya başladıklarını savunmuştur.⁵¹

II. Abdülhamit Devrinde, medrese öğrenci ve öğretmenlerinin askerlikten muaf tutulmalarının orduyu zayıflattığı düşünülmüştür. Bu nedenle bazı savaşlarda cepheye sevkedilecek asker dahi bulunamadığı ifade edilmiştir.⁵²

Ekonomi

II. Abdülhamit Döneminde özellikle Almanların ekonomik imtiyazlar elde ettiklerine inanılmıştır. Karasi Mebusu Vehbi Bey'e göre Almanlar, kuvvetinden ve İmparatorun II. Abdülhamit'le şahsi dostluğundan yararlanarak Osmanlı Devleti'ne ağır ekonomik yükümlülükler yükletmiştir.⁵³

TBMM'de Abdülhamit'in şahsi mal varlığı en fazla gündeme getirilen meselelerden birisi olmuştur. Abdülhamit'in, millete ait olan birçok emlakı "*gasp ettiğine*" inanılmıştır. Bu malların Devlet hazinesine aktarılması savunulmuştur. 1 Kasım 1920'deki görüşmelerde Çorum Mebusu Ferit Bey, 1909'da "*Emlak-ı Müdevvere*" Kanunu gereğince II. Abdülhamit'in 14 milyon liralık borcu karşılığında bazı arazilerin ihaleye çıkarıldığını söylemiştir. 1920'de ise aynı arazilerin Saray Hazinesine geçirildiğini ifade etmiştir.⁵⁴ Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Bey, II. Abdülhamit'in borcu karşılığında Devlet Hazinesine aktarılmış olan malın milletin sayılacağını belirtmiştir.⁵⁵ Malatya Mebusu Feyzi Efendi de arazilerin milletin malı olduğunu, onlarda Abdülhamit'in hakkı bulunmadığını yinelemiştir.⁵⁶ Feyzi Bey, 20 Nisan 1922'te Sultansuyu Çiftliğinin de halka aitken, Abdülhamit Devrinde bazı askerler tarafından zorla alınıp Saray Hazinesine bağlandığını belirtmiştir. Ona göre halk, Abdülhamit Devri olduğu için ses çıkaramamıştır.⁵⁷ Çorum Mebusu İsmet Bey de aynı şekilde Sultan Suyu Çiftliğinin milletin malı olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸

16 Aralık 1922'de Başbakan Rauf Bey, bir gelişmeye dikkat çekmiştir. II. Abdülhamit mirasçılarının ve bazı sermayedarların petrollerden pay almak amacıyla Lozan'a koştuklarını belirtmiştir. Tokat Mebusu Mustafa Bey, araya girerek: "*Onun malı yoktur. Mal milletindir*" ifadesini kullanmıştır. Bu sırada Meclisten: "*Babalarının malı mıdır?*" sesleri yükselmiştir. Rauf Bey, devamla

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.22, s. 402.

⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, C.6, s. 29.

⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, C.13, s. 339.

⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C.5, s. 265.

⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C.5, s. 265.

⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C.5, s. 269.

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.19, s. 322.

⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C.19, s. 332.

Meşrutiyetin ardından Mebusân Meclisinin bir kararıyla Abdülhamit'in mallarının bir kısmının Devlet Hazinesine devredildiğini hatırlatmıştır. Ona göre Mütarekeden sonra gayrimeşru yollarla kurulan Hükümetler, bu arazileri geçici bir kanunla yine Saray Hazinesine devretmişlerdi. Bundan yola çıkan Abdülhamit'in mirasçılarının bir kısmı, Amerika ve İngiliz sermayedarları Lozan Konferansında hak talep etmişlerdir.⁵⁹

TBMM'de II. Abdülhamit aleyhinde algısı olanlara göre o devirde köylülere önem verilmemiştir. 29 Kasım 1920'de, İzmir Mebusu Yunus Nadi, Abdülhamit Döneminde memleketin temeli olan çiftçilerin menfaatlerinin düşünülmediğini, çiftçilerin soyulduğunu ifade etmiştir. İlginç olan bu fıkrı kesin ön yargıyla belirtmesidir: "... Abdülhamit zamanında görmedim ve olamazdı, çiftçilerin menafî düşünülmedi, onları soymak için bir işle meşgul edildi."⁶⁰ II. Abdülhamit Döneminde çiftçiler yararına çalışan Ziraat Bankasına zarar verildiğine inanılmıştır. Kütahya Mebusu Besim Atalay Bey, 28 Şubat 1922'de yaptığı konuşmada Bankanın II. Abdülhamit zamanından beri baltalanmaya başlandığını söylemiştir.⁶¹ Ziraat Bankasının 1922 senesi Bütçe Layihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatasında da Bankaya ilk darbenin Abdülhamit'in 500 000 Liralık borç iradesiyle vurulduğu belirtilmiştir.⁶²

Abdülhamit Devrinde memurların ekonomik durumunun kötüleştiği vurgulanmıştır. Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey, 6 Aralık 1922'de yaptığı konuşmada, II. Abdülhamit zamanında memurların yüz kuruşluk hakkının yirmi kuruşa indirildiğinden "*bir lokma ekmeğe yüzşuyu dökerek geçindiklerini*" söylemiştir. Bu nedenle bazılarının hafiyelik, sahtekârlık ve yolsuzluk yaparak zenginleştiklerini belirtmiştir.⁶³

Ordu

TBMM'de II. Abdülhamit aleyhinde algıya sahip mebusların eleştiri konularından biri de o dönemdeki ordunun durumudur. II. Abdülhamit Döneminin özellikle son zamanlarında askerlerin vaziyetinin çok kötü olduğu düşünülmüştür. Konya Mebusu, Vehbi Bey, bir konuşmasında Abdülhamit Devrinin son zamanlarında "*çuval kesipte avret mahallini örten askerleri hatırlayalım*" ifadesini kullanmıştır.⁶⁴ Ayrıca Abdülhamit Devrinde ordu mensuplarına verilen nişanların ve madalyaların öneminin bulunmadığına inanılmıştır. Burdur

⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.25, s. 416.

⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C.6, s. 131.

⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.17, TBMM Matbaası, Ankara (ts), s. 169.

⁶² "Ziraat Bankasının 1338 senesi Bütçe Layihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası", TBMM Zabıt Ceridesi, C.21, S.11, s. 1.

⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, C.25, s. 235.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C.2, s. 87.

Mebusu İsmail Suphi Bey, bu düşünceyi Mecliste dile getirmiştir.⁶⁵ 11 Eylül 1922'de Hakkari Mebusu Mazhar Müfit Bey, gizli celsede yaptığı konuşmada herhangi bir zaferde II. Abdülhamit zamanındaki gibi her zabitin terfi edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Terfiinin ancak savaşta olağanüstü fedakârlık gösterenler için geçerli olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶

Mazhar Müfit Bey, Abdülhamit Devrinde orduda rütbelere uygun maaşların da verilmediğini ileri sürülmüştür. 12 Haziran 1922'de yaptığı konuşmada Abdülhamit Devrinde kendisine nişan verilmiş ve kaymakamlığa/yarbaylığa yükseltilmiş bir jandarma kumandanına binbaşı maaşı ödendiğini savunmuştur.⁶⁷ Bütün bunların dışında medrese öğrencilerinin ve öğretmenlerinin askerlikten muaf tutulmalarının II. Abdülhamit Döneminde orduyu zayıflattığı algısı da vardı. Siirt Mebusu Mustafa Sabri Efendi, medrese öğrencilerinin ve öğretmenlerinin askerden muaf tutulmalarının zararlarının fazlasıyla görüldüğünü belirtmiştir. Öyle ki Yunan Harbinde Osmanlı Devleti'nin Yunan Cephesine sevkedecek asker bulamadığını iddia etmiştir.⁶⁸

Hafiyе Teşkilatı

Abdülhamit Devrinin önemli bir özelliği, sıkı bir hafiyе teşkilatının olduğuna inanılmasıydı. Kars Mebusu Ali Rıza Bey'e göre Doğu'da Abdülhamit Döneminde istihbarat faaliyetleri yapan P Teşkilatı vardı. P Teşkilatı: "*göze görünmez cinler*" gibiydi.⁶⁹ Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey, bir konuşmasında Abdülhamit Devrinde İstanbul'da bulunan Matbuat Müdüriyeti teşkilatının gerçekte hafiyе teşkilatından ibaret olduğunu belirtmiştir.⁷⁰ Hafiyelerin halkın her sınıfına sirayet ettiği algısı vardı. Örneğin Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey, 06 Aralık 1922'de yaptığı bir konuşmada, Abdülhamit Devrinde bazı memurların hafiyelik yaparak zenginleştiklerini belirtmiştir.⁷¹ Çankırı Mebusu Hacı Tefvik Bey ise 06 Nisan 1922'de Abdülhamit'in memurlarının durumunu anlamak istediğini, bu nedenle birini diğerine karşı hafiyе yaptığını ifade etmiştir. Bu şekilde tahrirat müdürlerinin halk ile mutasarrıf arasında hafiyе yapıldığını savunmuştur. Onun bu ifadeleri Meclisten "*doğru, doğru*" sesleriyle onay bulmuştu.⁷²

⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C.24, s. 217.

⁶⁶ GCZC, C.3, s. 761.

⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.20, s. 396.

⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C.6, s. 29.

⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.18, s. 466.

⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C.2, s. 135.

⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.25, s. 235.

⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, C.19, s. 19.

24 Eylül 1921'de Nevahi Kanunu görüşmelerinde Nizamname-i Dahiliye Encümeni Başkanı Van Mebusu Haydar Bey ile Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Beyler arasında ciddi bir tartışma yaşanmıştır. Abdülkadir Bey'in kendisini Arnavut kimliğinden dolayı ayırıştırmaya çalıştığını iddia etmiştir.⁷³ Abdülkadir Kemali Bey ve onun gibilerin hafiyeye kalıntısı olduğunu belirtmiştir. Bu tür hafiyeliğin ise Abdülhamit zamanında yapıldığını hatırlatmıştır. Kendisinin vatan için vücudunu feda ettiğini, 11 tane harp madalyası aldığını belirtmiştir.⁷⁴

II. Abdülhamit Lehine Algı

Bu başlık altında TBMM Zabıtlarında II. Abdülhamit hakkında geçen ifadeler tasnif edilerek olumlu, makul söylem ve lehte algı konuları ele alınmıştır. TBMM'de mebusların neredeyse tamamı II. Abdülhamit'in isminden bahsederken saygı ve nezaketten uzaklaşmamışlardır. Öyle ki ona ve Dönemine dair olumsuz algı içerisinde olan mebusların çoğunluğu dahi söylemlerinde makul bir dil kullanmışlardır. Mebuslar, en fazla yalın şekilde "*Abdülhamit*" tabirini seçmişlerdir.⁷⁵ Ekleme ve çıkarmalar yaparak "*Abdülhamit Han*" ve "*Sultan Hamid*" tabirlerini de kullanmışlardır.⁷⁶ Sadece Abdülhamit ifadesiyle hitap edilmesini saygısızlık olarak değerlendiren ve eleştiren bir mebusa rastlanmıştır. 01 Nisan 1922'de İzmit Mebusu Abdullah Efendi: "*Abdülhamit zamanında*" deyince Mersin Mebusu Selahattin Bey, şöyle müdahalede bulunmuştur: "*Merhum deyiniz, Sultan Hamid merhumdur.*"⁷⁷

16 Aralık 1922'de Başbakan Rauf Bey, yaptığı konuşmada; "*Hakan-ı Merhum Abdülhamid*" ifadesini seçmiştir.⁷⁸ Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey, 03 Kasım 1922'de yaptığı konuşmada hal edilmiş anlamına gelen: "*Hakan-ı Mablu, Abdülhamid Han Gazî*" tabirini kullanmıştır.⁷⁹ Karahisar-ı Sahip Mebusu İsmail Şükrü Efendi: "*Ben Hakan-ı Mablu Sultan Hamid'e-Hakan-ı Mağfur-diyeyeceğim. Allah*

⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, C.13, s. 8.

⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C.13, s. 9.

⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, C.5, s.269; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.7, TBMM Matbaası, Ankara, 1944, s. 13; TBMM Zabıt Ceridesi, C.18, s.456; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 217; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.27, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 50; TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi, C.2, İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, s. 64.

⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C.5, s. 265; TBMM Zabıt Ceridesi, C.27, s.400; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.8, TBMM Matbaası, Ankara(ts), s.303-304; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.13, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s.339; TBMM Zabıt Ceridesi, C.14, s. 434; TBMM Zabıt Ceridesi, C.25, s.235; TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi, C.3, İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, s. 566.

⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.18, s. 456.

⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, C.25, s. 416.

⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.24, s. 356-357.

rahmet eylesin. Şimdiye kadar ne yaptı ise yapsın" ifadesini kullanmıştır. Erzurum Mebusu Salih Efendi ise bunun üzerine: "*Aferin Hocam. Üzükürü mertaküm bilhıyar*" yani: "Ölülerinizi hayırla anın" demiştir.⁸⁰

II. Abdülhamit Devriyle ilgili makul söylemler de kullanılmıştır. "*Devr-i Sabık*" tabiri en fazla tercih edilen ifade olmuştur. Ayrıca "*Abdülhamit Devri*", "*Abdülhamit Zamanı*", "*Abdülhamit Dönemi*" veya tamlamalı şekliyle "*Devr-i Hamidi*" tabirleri sıklıkla kullanılmıştır.⁸¹

Mecliste II. Abdülhamit'e güven duyan, ona inanan veya en azından olumsuz algı içerisinde bulunmayan bazı mebuslar vardı. 22 Temmuz 1922'de Siverek Mebusu Lütfi Bey, yaptığı konuşmada Urfa civarında Millî Aşireti'nin hareketinin isyan gibi gösterilmesinin yanlış olduğunu savunmuştur. Millî Aşireti'nin önceki Reisine Abdülhamit: "*Oğlum*" ifadesini kullandığını hatırlatmıştır. Bundan yola çıkarak: "*İsyan eden adam Sultan Hamid'in oğlu olabilir mi?*" sorusunu yöneltmiştir.⁸²

Edirne Mebusları Mehmet Şeref ve Faik Beyler 27 Mayıs 1921 tarihli Malta tutuklularına dair bir takrir sunmuşlardır. Takrirlerinde düşmanlarla işbirliği yaptıklarını belirttikleri İstanbul Hükümetinin tarihte hiç olmayan bir zilleti gerçekleştirerek birçok vatanseveri İngilizlere teslim ettiğini belirtmiştir. Tarihten verdiği iyi örnekler arasında II. Abdülhamit'in, İngilizlere Mazhar Paşa ile Şevket Bey'i bütün savaş tehditlerine rağmen teslim etmemesini de göstermiştir.⁸³

Abdülhamit Döneminde yollara verilen önemi unutmayan mebuslardan biri Aydın Mebusu Hacı Mustafa Bey'dir. 19 Şubat 1921'de yaptığı konuşmada, II. Abdülhamit'in şose yollarına büyük önem verdiğinin herkesçe bilindiğini belirtmiştir. Bütün memurların, valilerin, kaymakamların ve mutasarrıfların at üzerinde halkı sevk ettirip yollar yaptırdıklarını ifade etmiştir. II. Abdülhamit Devrinde yapılan bu yolların, daha sonraları geliştirilemediği, hatta muhafaza edilemediğini belirtmiştir.⁸⁴

Adalet ve asayişin iyi olduğu algısı az da olsa vardır. Çorum Mebusu Abdurrahman Dursun Bey'e göre İstibdat Devrinde adalet ve asayişe çok önem

⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C.19, s. 398.

⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.2, s. 87; TBMM Zabıt Ceridesi, C.5, s. 407-408; TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, s. 76-77; TBMM Zabıt Ceridesi, C.19, s. 322; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.20, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 396; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.22, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 402; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.29, TBMM Matbaası, Ankara, 1961, s. 119; TBMM Zabıt Ceridesi, C.29, s. 187; TBMM Zabıt Ceridesi, C.18, s. 466.

⁸² GCZC, C.3, s. 566.

⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.10, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s. 329.

⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, s. 303-304.

verilmiştir. Abdülhamit Devrindeki asayişe bakışı yakalamak için yıllara ihtiyaç vardır. Memleketin en ücra köşesinde bir cinayet vakası yaşansa, durumdan merkez ve mabeyin hemen haberdar edilirdi. Merkezden çekilen telgraflarda ilgililere, fail yakalandı mı? Sorusu yöneltilirdi. Şayet yakalanamazsa ilgililerin azline karar verileceği bildirilirdi. Bunun üzerine cinayet aydınlatılınca kadar jandarma ve mülkiye memurları, azami bir çabayla fail veya failerin takibine çıkardı. Abdurrahman Dursun Bey, II. Abdülhamit Dönemindeki bu yaklaşımdan yola çıkarak şimdiki halde jandarma ve mülki idarenin Pontus çeteleriyle mücadelelerinde aciz kaldığını belirterek Dâhiliye Vekâletini eleştirmiştir.⁸⁵

II. Abdülhamit'in İstanbul'da Müslüman hâkimiyetine özel önem verdiğine inanılmıştır. 1921 yılı itibariyle işgal altındaki İstanbul'un kurtarılması halinde Devlet merkezinin, fabrikaların vs. müesseselerin Anadolu'da stratejik noktalara taşınmasına dair teklif sunulmuştu. Teklifin 31 Ocak 1921'deki müzakerelerinde Lazistan Mebusu Ziya Hurşit fabrikaların taşınabileceğini fakat Darulhילה olması nedeniyle Devlet merkezinin İstanbul olarak kalması gerektiğini belirtmiştir. İstanbul'un bütün dünya Müslümanlarının gözündeki tuttuğunu ifade etmiştir. II. Abdülhamit Dönemindeki bir uygulamayı örnek vermiştir: "*Sultan Hamit kadar olsun orada bir siyaset takip edemiyoruz. Merhum İstanbul abalisinden asker almıyordu. Bu suretle İstanbul'da Müslüman nüfusunu teksif ediyordu.*" Ziya Hurşit'in bu ifadesi alkışlarla karşılanmıştır. O, devamla şunları söylemiştir: "*Orayı Müslüman şehri yapmak için çalışıyordu. Böyle giderse biz oradaki bütün Müslümanları dağıtacağız...*"⁸⁶

II. Abdülhamit'e Dair Tarafsız Algı

Bu başlık altında TBMM Zabıtlarında II. Abdülhamit hakkında geçen ifadeler tasnif edilerek tarafsız bakış açısı tespit edilmeye çalışılmıştır. TBMM'de II. Abdülhamit ve Devrine dair lehte ve aleyhte olmadan tarafsız algıya sahip mebuslar da vardı. Konya Mebusu Refik Bey, gerek II. Abdülhamit zamanında gerekse Meşrutiyet devrinde görevini iyi şekilde yapan adliye memurlarının bulunduğunu belirtmiştir. Onların da insan olduğunu, dolayısıyla içlerinde hata yapabileceklerin çıkabileceğini ifade etmiştir. Toptancı bir yaklaşımla tamamının rencide edilmemesini rica etmiştir.⁸⁷

İzmit Mebusu, Abdullah Efendi, 3 Eylül 1921'de yaptığı bir konuşmada Ziraat Bankasında yetimler için yıllardan beri biriken paraların kalmamasının

⁸⁵ GCZC, C.3, s. 663-664.

⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, s. 11.

⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, s. 76-77.

gerekçesinin II. Abdülhamit Dönemine bağlanmasını eleştirmiştir. Hükümetçilik zihniyetiyle meseleye yaklaşıldığını ileri sürmüştür.⁸⁸

II. Abdülhamit'in memleket dışında kalmış olan şahsi arazilerinden devlet çıkarına kullanılabileceğine inanılmıştır. Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey, 3 Kasım 1922'de yaptığı konuşmada Lozan'da nasıl bir yol izleneceğine dair müzakerelere iştirak etmiştir. Devletten ayrılacak yerlerdeki hapisane, okul vs. yerlerin diğer tarafa intikal edeceğini, fakat özel emlakların bedelsiz el değiştiremeyeceğini söylemiştir. Bu meyanda Abdülhamit'in Halep'te, Suriye'de, Bağdat'ta birçok arazisi ve çiftliğinin bulunduğunu, bunların özel emlak statüsüne girdiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bunların bedellerinin diğer devletten tazmin edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸⁹

TBMM'de tarafsız bir bakışla II. Abdülhamit'i ve Devrini aynı konuşmada eleştirmiş ve övmüş bir mebusa da rastlanmıştır. Aydın Mebusu Tahsin Bey, maarif bütçesine ayrılan tahsisata dair Abdülhamit Devriyle bir karşılaştırma yapmıştır. Ona göre, eğitime çok az önem verildiğine ve halkın aydınlanmasının engellendiğine inandıkları Abdülhamit Devrinde Maarif bütçesine o günkü parayla 3 milyon lira ayrılmıştır. Oysaki şimdi maarife sadece yüz bin lira aktarılmıştır.⁹⁰

Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey ise II. Abdülhamit'ten ziyade o süreçte ve her devirde olduğunu iddia ettiği çıkarıcı bir kitlenin asıl suçlu olduğuna dikkat çekmiştir. Hami Bey'e göre bu kitle, iktidarda olanları asla sorgulamaz, eleştirenleri ise şiddetle tenkit ederdi. Bununla beraber iktidardan düşenleri en fazla eleştiren de kendileridir. Abdülhamit'i isyan şekline sokan ve Türkiye'yi küçük bir coğrafyaya sıkıştıran hep bu zihniyettir. İktidardayken menfaatleri uğruna Abdülhamit'i, ardından İttihat Terakki'yi kutsayanlar; iktidardan düşünce onları en fazla eleştirenler olmuşlardır.⁹¹

Sonuç

Çalışmada, ortaya konan hipotezler büyük oranda doğrulanmıştır. Her şeyden önce görülmüştür ki TBMM'nin büyük çoğunluğu II. Abdülhamit ve Devrine karşı aleyhte bir algıya sahiptir. Bununla beraber aleyhte algıya sahip olanlar Abdülhamit'in ismini anarken kullandıkları hitaplarıyla devrine dair söylemlerinden farklı bir yaklaşımda bulunmuşlardır. Büyük çoğunluğu onun ismini anarken saygı çerçevesinden ayrılmamışlardır. Hakarete varan söyleme sadece iki konuşmada rastlanmıştır. Çoğunlukla "*Abdülhamit*" şekliyle yalın

⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.12, TBMM Matbaası, Ankara, 1958, s. 143.

⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, C.24, s. 356-357.

⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, s. 166.

⁹¹ GCZC, C.2, s. 883.

ismiyle hitap edilmiştir. Abdülhamit'e sempatiyle bakanlar, hatta onu eleştirenlerin bazıları ise “*merhum*”, “*mağfur*”, “*Han*”, “*Sultan*” gibi saygı ifadelerini ismine ekleyerek kullanmışlardır.

Büyük çoğunluğu II. Abdülhamit'e karşı olan ve Meşrutiyet'in ilanını sağlayan İttihatçılar veya onların destekçilerinden oluşan Birinci Dönem TBMM'deki mebusların ziyadesi, beklenildiği gibi II. Abdülhamit ve Devrine dair olumsuz bir algı içerisindeydiler. O dönemi istibdat şeklinde algılamışlardır. II. Abdülhamit aleyhinde algıya sahip olanlar, onun idare anlayışını: Hürriyetleri engellemek, bütün yetkileri kendi elinde toplamak, kararlarını istisare etmeden almak, her türlü eleştiriye suç olarak telakki etmek şeklinde özetlemişlerdir. Onlara göre II. Abdülhamit Döneminde, adalet yoktur, eğitim o zaman bozulmaya başlamıştır, ekonomi kötüdür, halkın malına zorla el konulmuştur, ordunun durumu zayıftır. II. Abdülhamit, bütün bunları sıkı bir hafife teşkilatı temelinde korku atmosferiyle halkı köle gibi kullanarak başarmıştır. Dolayısıyla Devre dair sert olumsuz algı fazlasıyla görülmüşken, II. Abdülhamit ismi anılırken daha makul bir söylem seçilmiştir.

II. Abdülhamit ve Dönemine dair olumlu algı veya tarafsız bir bakış az olmakla beraber beklenenden fazladır. Özellikle Meclisteki muhalif guruba mensup mebusların bazılarının II. Abdülhamit'e daha olumlu baktıkları söylenebilir. Bu sebeple II. Abdülhamit'i ve onun devrindeki bazı uygulamalarını destekleyip övdükleri anlaşılmaktadır. Çalışmada böyle bir sonuç çıkmasının ana nedeni, TBMM'nin yapısıyla ilgili olsa gerektir. Zira Birinci Dönem TBMM, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş özelliğini göstermekte ve pek çoğu İttihatçı veya o düşünceye uzak olmamakla beraber farklı fikir ve sınıflara mensup mebuslardan oluşmaktaydı. Dolayısıyla Mecliste büyük çoğunluğun kötü ve karanlık devir olarak göstermeye çalıştığı II. Abdülhamit ve Devri algısı, bütün mebuslara sirayet edememiştir. Hatırı sayılır miktarda mebus ise karşı refleks gösterebilmiş, daha fazlası ise tarafsız olmuştur.

Kaynaklar

Resmi Tutanaklar

- (1959) “Ziraat Bankasının 1338 senesi Bütçe Layihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası”, *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.21, S.11, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1992) *Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi* (İçtima-ı Fevkalâde), C. 1, TBMM Basımevi, Ankara.
- (1985) *TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi*, C.2, İş Bankası Kültür Yay., Ankara.
- (1985) *TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi*, C.3, İş Bankası Kültür Yay., Ankara.
- (1961) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.2, TBMM Matbaası, Ankara.

- (1981) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.4, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1981) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.5, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1943) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.6, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1944) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.7, TBMM Matbaası, Ankara.
- (ts) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.8, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1958) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.10, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1958) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.11, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1958) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.12, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1958) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.13, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1958) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.14, TBMM Matbaası, Ankara.
- (ts) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.17, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1959) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.18, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1959) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.19, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1959) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.20, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1959) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.21, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1959) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.22, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1960) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.24, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1960) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.25, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1960) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.26, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1960) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.27, TBMM Matbaası, Ankara.
- (1961) *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.29, TBMM Matbaası, Ankara.

Diğer Kaynaklar

Büyük Millet Meclisi, *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Nisan 1336/ 28 Nisan 1920, No: 25, s. 1.

AĞAOĞLU Samet (1973) *Kuvâ-yi Milliye Rubu*, İstanbul.

ATATÜRK Mustafa Kemal (1997) *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.

KADRI Yakup (1981) “Büyük Millet Meclisi”, *Devrin Yazarlarının Kalemıyla Milli Mücadele ve Gazî Mustafa Kemal*, C. 2, Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün v.d., Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul.

ÖZGÜL Cemil (1989) *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.

TENGİRŞEK Yusuf Kemal (2001) *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

- ÜÇÜNCÜ Uğur (2007) “Son Osmanlı Mebusân Meclisinde Sivas Mebusları”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, Ed: Şeref Boyraz, C.1, Sivas, s.627-645.
- ÜÇÜNCÜ Uğur (2010) “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin İlk Şehit Milletvekilleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, III/12, Yaz, s. 431-440.